

Павленко В.В. Становлення теорії розвивального навчання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського / В.В. Павленко // Нові технології навчання. Наук. – метод. зб. // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ, 2013. – Вип.76. – 318 с. – С. 79-84.

*Павленко В.В., к.п.н., ст. викладач,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К.Д. УШИНСЬКОГО

В статье выявлены общественно-исторические предпосылки создания К.Д. Ушинским целостной педагогической системы развивающего обучения. Проанализированы научные идеи развивающего обучения К.Д. Ушинского, которые могут быть продуктивно использованы в современной педагогической науке и образовательном процессе школы с учетом новых социокультурных и педагогических условий.

The article elicits social and pedagogical background of K. D. Ushinsky's integral pedagogical system of the developing learning. The scientific ideas of the developing learning by K. D. Ushinsky that can be used productively in the modern pedagogical science and educational school process taking into account new socio-cultural and pedagogical conditions are analyzed.

Ключевые слова: *обучение, развивающее обучение, идеи развивающего обучения К.Д. Ушинского, зона ближайшего развития, личность.*

Key words: *education, developing learning, ideas of developing learning by K. D. Ushinsky, area of the closest development, personality.*

Сучасна криза соціальності, освіти висунула в число пріоритетних чинників, здатних стати дієвим ресурсом його подолання, науку, тому що в суспільстві є необхідність і прагнення діяти, будувати діяльність з опорою на природні, об'єктивні характеристики та зв'язки реальності, бажання звести до мінімуму помилки, мати гарантований результат. У педагогіці особливого значення набувають історико-педагогічні дослідження, що розкривають спадковість наукових традицій та інновацій, що визначають науковий потенціал педагогічних теорій, концепцій минулого, їх евристичну і прогностичну функції.

Ідеї К.Д. Ушинського багато в чому співзвучні завданням, що стоять перед сучасною школою, і тому вимагають сучасного осмислення в зв'язку з проблемою розвивального навчання.

Мета статті – обґрунтувати науковий потенціал педагогічних ідей розвивального навчання в спадщині К.Д. Ушинського та можливості його використання у вирішенні завдань сучасної школи.

Історично розвивальне навчання бере початок ще із сократівських бесід, принципів дидактики Я.Коменського, ідей Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Ф.Дістервега.

У другій половині XIX ст. розроблялися загальні дидактичні принципи і конкретні методи навчання, була створена наукова педагогіка, в основі якої лежать ідеї народності і природовідповідності, створювалася теорія розвивального навчання (Н.А. Корф, К.Д. Ушинський).

У 30-і рр. XX ст. ці проблеми продовжив вивчати відомий німецький психолог О. Зельц, який разом зі своїми співробітниками і послідовниками в Німеччині та Нідерландах провів дослідження, що продемонстрували вплив навчання на розумовий розвиток дітей.

У Росії протягом 20-50 рр. XX ст. в психологічній науці закладалися основи формувального експерименту як істотного методу розв'язання проблем розвивального навчання (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв, Г.С. Костюк, А.В. Запорожець). Стосовно до практичних запитів освіти ці

проблеми з різних теоретичних позицій почали особливо інтенсивно вивчатися в 60-80 рр. XX ст. як в Україні, так і в інших країнах.

У 60-70 рр. минулого століття розгорнулися психолого-педагогічні дослідження різних проблем розвивального навчання в галузі початкової освіти (Л.В. Занков, Д.Б. Ельконін, Ш.А. Амонашвілі), середньої освіти (М.І. Махмутов, З.І. Калмикова, І.Я. Лернер), а також стосовно освіти дітей з затримкою психічного розвитку (Т.А. Власова, В.І. Лубовський, Н.А. Ципіна). У ці ж роки почалося вивчення аналогічних проблем стосовно дітей дошкільного віку (Л.А. Венгер, Л.Ф. Обухова). Результати цих досліджень дозволили, по-перше, експериментально обґрунтувати положення про провідну роль навчання в розумовому розвитку дітей; по-друге, визначити деякі конкретні психолого-педагогічні умови його реалізації.

Сучасні теоретики і практики освіти все більше уваги приділяють проблемам розвивального навчання. Цим проблемам присвячені серйозні наукові праці (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперин, В.В. Давидов, Л.В. Занков, Г.Д. Кіріллова, А.Н. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін та ін.), підручники та методичні посібники. На державному рівні переглядаються концепції, стандарти сучасної освіти, розробляються спеціальні програми з розвивального навчання. Все це свідчить про те, що проблеми інтелектуального, морального і фізичного розвитку школярів стають дуже актуальними.

Ретроспективна реконструкція минулих, а за змістом сучасних ідей розвивального навчання із залученням багатогранної педагогічної, наукової, державної діяльності К.Д. Ушинського може бути корисна в пошуку шляхів подолання кризи ідентичності та самоактуалізації особистості.

Як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі міститься достатньо матеріалів про К.Д. Ушинського. Слід зазначити, що його філософські, політичні, психолого-педагогічні погляди глибоко вивчені. Історіографічний аналіз наявних публікацій свідчить про те, що педагогічні ідеї К.Д. Ушинського стосовно розвивального навчання не вивчалися.

Слід визначити ряд суперечностей між:

- об'єктивно існуючим науковим потенціалом ідей розвивального навчання в спадщині К.Д. Ушинського і недостатньою вивченістю матеріалів, що характеризують розвивальне навчання;
- зверненням сучасної освітньої практики до модернізації процесу освіти на основі наукових ідей К.Д. Ушинського щодо розвивального навчання, що вимагає виявлення педагогічною наукою подібностей та розмежування з сучасними процесами.

Становлення теорії розвивального навчання К.Д. Ушинського відповідало суспільно-історичним, психолого-педагогічним факторам і завданням демократизації освіти другої половини XIX століття. Розвивальне навчання було направлено на розвиток в першу чергу особистості учня, його розумових здібностей, розвитку бажання і здатності до подальшого саморозвитку. Ця проблема мала комплексний характер і стала системоутворюючою в становленні теорії розвивального навчання К.Д. Ушинського. Науковий потенціал висунутих К.Д. Ушинським педагогічних ідей розвивального навчання може бути підтверджений наявністю послідовників, що розвивають ці ідеї і потребою сучасною наукою і освітньою практикою з урахуванням соціокультурних змін (Н.О. Дацьковська, О.В. Тюкова).

Розвивальне навчання (за К.Д. Ушинським) – це навчання, що передбачає, з одного боку, **діяльність учителя**, спрямовану на реалізацію мети, принципів, змісту, методів навчання, з іншого боку, **діяльність учня**, виражена в становленні його особистісної та пізнавальних сфер (інтересів, прагнень, відносин, бажань, умінь).

Сутність технології розвивального навчання полягає в тому, що учень самостійно обирає рівень опрацювання навчального матеріалу. Завдання вчителя – визначити «зону найближчого розвитку» дитини і допомогти їй перейти на більш високий рівень розумових операцій, тобто забезпечити цей розвиток.

На думку К.Д. Ушинського, праця вчителя та учнів повинна бути організована з таким розрахунком, щоб діти по можливості працювали самостійно, а вчитель керував цією працею.

Провідні педагогічні ідеї теорії розвивального навчання К.Д. Ушинського зумовлюють прогресивні тенденції у вирішенні життєво важливих **проблем** вітчизняної педагогіки: забезпечення взаємозв'язку дидактичного, аксіологічного та діяльнісного підходів до виховання особистості в процесі навчання, розвиток всебічно розвиненої особистості (поєднання інтелектуального, фізичного і духовного розвитку), орієнтація сучасної школи на цінності вітчизняної та світової культури.

Проаналізувавши педагогічну спадщину К.Д. Ушинського, слід наголосити на тих фактах в теорії розвивального навчання (орієнтація на особистість), на основі яких поглиблено уявлення про науковий внесок ученого у світову педагогіку.

Слід відмітити особистісну спрямованість теорії розвивального навчання К.Д. Ушинського, що дозволяє поглибити уявлення про взаємозв'язок ідеї розвивального навчання К.Д. Ушинського з теорією особистісно-орієнтованої освіти.

Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського висвітлені у низці його наукових праць, серед яких найважливішими є: «Про користь педагогічної літератури» (1857), «Три елементи школи» (1857), «Про народність у громадському вихованні» (1857), «Праця в її психічному і виховному значенні» (1860), «Проект учительської семінарії» (1861), «Дитячий світ» (1864), «Рідне слово» (1864), «Людина як предмет виховання» (1869).

Глибше ознайомитись зі спадщиною К.Д. Ушинського дозволяють дослідження вчених з проблем розвивального навчання, зокрема, В.В. Давидова «Про поняття розвивального навчання», 1995; Л.В. Занкова «Вибрані педагогічні праці», 1990; М.П. Барболіної «Методологічні основи розвивального навчання», 1991; З.І. Калмикової «Психологічні принципи розвивального навчання», 1979; Г.Д. Кирилової «Процес навчання як цілісна

система», 1996; Н.І. Чуприкової «Розумовий розвиток і навчання: Психологічні основи розвивального навчання», 1995; Н. Пясецької «Розвивальне і виховне навчання в педагогічній системі К.Д. Ушинського», 1974; О.В. Тюкової «Система розвивального навчання в працях К.Д. Ушинського», 2005; Н.О. Дацьковської «Становлення теорії розвивального навчання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського другої половини XIX століття та її реалізація в сучасній школі», 2007.

У XIX ст. було багато блискучих педагогів, методистів, які гідно представляли психолого-педагогічні науки, але серед них не було педагога-філософа, педагога-теоретика і в той же час педагога-практика, рівного К.Д. Ушинському. Він зумів створити першу струнку педагогічну теорію, яка актуальна і в наші дні. У його роботах розкривається сутність і значення розвивального навчання, яке формує гармонійну особистість, «досконалої людини».

На сучасному етапі на основі використання системного підходу до розкриття проблеми розвивального навчання переосмислюється питання єдності розумового і духовного виховання, виникає необхідність зберегти національні особливості виховання в період широкої інтеграції у світовій педагогічній культурі. З одного боку, ставиться питання про особливості української школи, а з іншого – про інтеграцію з педагогічними ідеями та практикою навчання західної педагогіки.

У працях К.Д. Ушинського міститься ідея не просто навчання, а навчання, заснованого на **принципі народності**. Система розвивального навчання К.Д. Ушинського ґрунтується на цілісному підході до особистості дитини, яка в його розумінні являє єдність народних і індивідуальних якостей. Цілісний розвиток особистості в педагогічній теорії К.Д. Ушинського досягається в результаті цілісного навчання.

Слід зазначити, що принцип народності, будучи системоутворюючим, впливає на цільовий, змістовий і операційно-діяльнісний компоненти системи

навчання; взаємозв'язок зовнішніх (мова) і внутрішніх (духовність і моральність) чинників виховання та розвитку особистості.

Особливостями вітчизняної системи розвивального навчання, заснованої на принципі народності, є вивчення мови, православ'я, історії народу, його традицій, культури, психології, географії.

На думку К.Д. Ушинського, народним є таке виховання, що проникає в побут, характер, поведінку й усе життя народу. Принцип народності, за К.Д. Ушинським, передбачав реальну освіту всіх дітей обох статей, а також фізичне, розумове і моральне виховання, навчання рідною мовою [1, с. 20].

На основі принципу народності К.Д. Ушинський створив універсальну і єдину в світі модель системи розвивального навчання, яку можна реалізувати в будь-якій країні з урахуванням національних особливостей і досягнень педагогічної науки.

Ідея розвивального навчання, що йде своїм корінням в народну педагогіку і стала потребою суспільного розвитку, отримала наукове обґрунтування в педагогічній системі К.Д. Ушинського на різних рівнях: *методологічному* (народність, християнська духовність і наука), *теоретичному* (мета, зміст, методи, принципи навчання), *методичному* (методичні посібники для вчителів) та *практичному* (підручники для учнів, проекти побудови народної школи).

Виходячи з того, що найкращим виявом народності шкільної освіти є викладання рідною мовою. Він писав, що *«рідна мова не тільки навчає багато чого, але й навчає напрочуд легко... Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі тільки слова, їх сполучення та видозміни, але безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку й філософію мови, – і засвоює легко й швидко, за два-три роки, стільки, що й половини того не може засвоїти за двадцять років старанного методичного навчання. Такий є цей великий народний педагог – рідне слово. Вивченням рідного слова ми вводимо дитину в дух народу, витвір його багатовікового життя, в те єдине живе джерело, з якого б'є всяка сила в всяка поезія»* [6, с. 271].

Розкриваючи шляхи, що ведуть до успіху у здійсненні народного виховання, К.Д. Ушинський великого значення надавав діяльності **жінки-матері**. Адже характер дитини формується в перші роки її життя, перебуваючи під виключним впливом своєї матері. *«Протягом перших шести років життя, – писав К.Д. Ушинський, – будується моральне і тілесне здоров'я людини; протягом тих же шести років воно може бути збудоване неоправно. Як же нерозсудливо не навчати жінку поводженню з дітьми цього віку, коли, головним чином, душевне і моральне здоров'я всього людства перебуває в руках жінки. Важко вже потім лікарям і педагогам боротися з тим, що посіяно в ці перші роки»* [7, с.194].

Мудрі поради вченого, конкретні і ясні рекомендації щодо форм і методів навчання у школі є дієвими і в сучасних навчальних закладах.

Школа, як підкреслював учений, повинна озброювати дітей глибокими і міцними знаннями з основ наук. Якщо ви хочете, писав він, щоб дитина засвоїла щось міцно, то:

- ✓ примусьте брати участь у цьому засвоєнні зір, показуючи карту або малюнок; але в акті зору активізуйте не лише м'язи ока, показуючи безкольорові риси зображень, а й очну сітку, демонструючи з цією метою розфарбовані картини. Обов'язково пишіть слово чіткими білими літерами на чорній дошці тощо;

- ✓ залучіть до роботи голосовий орган дитини, пропонуючи їй вимовляти голосно й виразно те, що вона вчить, розказуючи заучене по малюнку або по карті;

- ✓ мобілізуйте слух школяра, його увагу, коли говорить педагог або повторюють інші діти, вчіть дитину помічати зроблені помилки;

- ✓ закликайте до участі у засвоєнні матеріалу м'язове почуття руки, примушуючи учня малювати, креслити карту, писати слово;

- ✓ залучіть до навчальної роботи дотик, нюх і смак, якщо предмети, наприклад природничого циклу, це дозволяють [8].

К.Д. Ушинський підкреслював, що при одночасному діянні всіх органів чуття в акті засвоєння можна перемогти найлінівішу пам'ять. Таке засвоєння буде відбуватися поволі. Однак функції різних органів чуття дитини без спрямовуючої ролі вчителя нездатні привести її до бажаних наслідків. Тому особі **вчителя** К.Д. Ушинський у своїй педагогічній системі відводить центральне місце.

Багато уваги приділив К.Д. Ушинський майстерності розповіді вчителя у початкових класах, від якої залежить успішне навчання молодших школярів: *«діти більше люблять слухати, ніж читати, вже й тому, що в перші два-три роки самий процес читання ще стомлює їх. Крім того, треба привчити дітей не тільки читати, але й слухати уважно, а потім засвоювати й переказувати те, що чули»* [7, с. 442].

Вчений вважав, що вміння розповідати зустрічається не часто, та навіть обдарованій людині треба багато працювати, щоб виробити в собі майстерність педагогічної розповіді. Вона повинна бути не тільки цікавою, а й мати в собі педагогічні якості, тобто легко сприйматися дітьми, так, щоб дослухавши розповідь до кінця, учень пам'ятав її середину й початок; щоб подробиці не заступали головного, а головне, позбавлене подробиць, не здавалося сухим [7, с. 442].

К.Д. Ушинський дав також поради, як читати казку в класі, щоб всі слухали та вміли відновити її зміст, маючи на увазі, що робота з казкою в класі – найкращий засіб розвитку усної мови дітей.

Педагогу необхідно добре знати свій предмет, володіти методикою викладання, йти в ногу з життям і постійно вдосконалювати свою майстерність, тобто бути високоосвіченою і різносторонньою людиною, беззаперечним авторитетом для своїх вихованців та їх батьків.

Завдання забезпечення в учнів глибоких і міцних знань, що весь час мають зростати, в К.Д. Ушинського гармонійно поєднуються з завданнями розвивального навчання, які повинна реалізувати загальноосвітня школа. Він зазначав, що ніколи не слід запізнюватись з цим *«якщо шкідливо вчити дитину,*

не розвиваючи, то так само ж шкідливо спершу сильно розвивати її, а потім засадити її за найнудніші речі, якими звичайно бувають перші початки наук» адже навчання і розвиток діалектично взаємопов'язані [8].

К.Д. Ушинський науково обґрунтував зміст принципу **наочності**. Вчений зазначав, що наочність збуджує думку дитини, розвиває пам'ять, активну увагу, уяву, вчить спостерігати, викладає інтерес до навчання. У наочному навчанні бере участь зорова пам'ять, розвинена у дітей більше, ніж будь-який інший вид пам'яті. *«Вчить дитину яких-небудь п'яти невідомих їй слів, – вказував К.Д. Ушинський, – і вона буде довго і даремно мучитись над ними; але зв'яжіть з малюнками двадцять тих слів – і дитина засвоїть їх на льоту»* [8].

Вчений пов'язав принцип наочності не лише із зоровими відчуттями, а психологічно проаналізував, вказавши, що наочне навчання впливає з особливостей мислення школярів: *«Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі ...»* і не можна примусити її мислити інакше. Тому навчання слід будувати на живому спостереженні, на конкретних образах і за формулою: від конкретного до абстрактного [8, с. 11].

К.Д. Ушинський відводить велику роль праці, як засобу виховання особистості. У своїй роботі «Праця в її психічному і виховному значенні» він підкреслює, що людина формується і розвивається у трудовій діяльності. Вільна праця потрібна людині сама по собі, для розвитку в ній почуття людської гідності. Виховання повинно прищепити любов і жадобу до серйозної праці, дати звичку до праці, бо справжня серйозна праця завжди важка [4].

К.Д. Ушинський приділяв великого значення фізичній праці, вважаючи дуже корисним, щоб людина у своїй діяльності поєднувала фізичну і розумову працю, підкреслюючи виховне значення сільськогосподарської праці (особливо в сільських школах).

Він називає такі вимоги до дитячої праці: *посильність* як фізичної, так і розумової праці, *відповідність віку дітей*: самостійний характер праці (все, що дитина може робити сама, повинна робити сама), *чергування видів праці*: праця фізична – не тільки приємний, а й корисний відпочинок після розумової.

Розумове виховання К.Д. Ушинський розглядав як розвиток розумових сил і мислення учнів та прищеплення їм культури праці шляхом цілеспрямованої діяльності вихователів, батьків і вчителів. Цей процес передбачав набуття дитиною знань, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, виховання інтересу й потреби у розумовому збагаченні, самостійному здобуванні знань і застосуванні їх на практиці.

Проблемі розвитку мислення учнів у процесі навчання у психолого-педагогічній спадщині К.Д. Ушинського належить чільне місце. Розвиток мислення, за К.Д. Ушинським, потребує не тільки накопичення знань, але й їх переробки, формування розумових операцій, що й створює внутрішні умови для розвитку мислення на високому рівні. Такі розумові операції, як порівняння, абстрагування, класифікація, систематизація, узагальнення сприяють формуванню загальних понять та висновків, розвитку логічного мислення та вміння самостійно здобувати знання.

Головна мета навчання, на думку педагога, не стільки кількісне засвоєння фактів, розширення знань та досвіду, скільки їх систематизація, виявлення в них основного – того, що їх об'єднує і дозволяє застосовувати у подальшій діяльності. *«Не саме знання, а ідея, що розвивається в розумі дитини засвоєнням того чи іншого знання, – ось що повинно утворювати зерно, серцевину, кінцеву мету занять. Навколо цього ядра повинні органічно народжуватися логічна та розумова оболонки»* – зазначав К.Д. Ушинський [3, с. 22].

Для активізації і розвитку логічного мислення учнів К.Д. Ушинський вважав необхідною таку організацію їх діяльності, яка викликала б розумове напруження. *«Навчання – є праця і повинна залишатися працею, але працею, повною думки, щоб сам інтерес до навчання залежав від серйозної думки, а не від будь-яких прикрас, які не стосуються справи»*, – зазначав педагог [3, с. 27]. Учений писав про те, що розумова і мовна гімнастика повинні вправляти розумові та мовленнєві сили учня у процесі засвоєння будь-якого реального, позитивного знання; а головною метою цих вправ має бути повне засвоєння та

ясне вираження самого знання. Такий спосіб учіння одночасно вправляє розумові сили і здібності дітей.

Рушієм розумового процесу К.Д. Ушинський вважав прагнення особистості до усвідомлення діяльності, допитливість. А засобом – свідомість чи здібність людини *«... з відмінності та подібності вражень створювати усвідомлені почуття»* [5, с. 307].

Засвоєння системи знань повинно бути пов'язано з розвитком розумових сил дитини. *«Розумова праця ледве не сама важка праця для людини, – підкреслював вчений. Організм людини повинен привчатися до розумової праці потроху, обережно, але, діючи таким чином, можна дати йому трудитися легко і без шкоди для здоров'я виносити тривалу розумову працю. Людина, яка звикла працювати розумово, нудьгує без такої праці, шукає її і знаходить на кожному кроці»* [4, с. 358-359].

Вимоги до розвивального характеру навчання К.Д.Ушинський втілював у підручниках для початкової школи: *«Дитячий світ»* (1861), *«Рідне слово»* (1864).

Підручник *«Дитячий світ»* був призначений для підвищеної початкової освіти і поєднував матеріал пояснювального читання з елементарними відомостями про основи наук. К.Д. Ушинський про цю книгу писав: *«Складена мною книга для читання призначається для класів російської мови, але статті і під статтями питання, розумові, словесні і письмові вправи я намагався розташовувати так, щоб викладач, керуючись порадами, міг би легко при читанні і після читання користуватися всіма вигодами наочного навчання і поступово розвивати і вправляти душевні здібності дітей, привчаючи їх ... до правильного і точного словесного і письмового виразу думок ...»* [2, с. 142].

Засвоєння рідної мови, на думку К.Д. Ушинського, буде мати розвивальне значення, якщо вивчатиметься у зв'язку з матеріалом природи і життя. У книзі, крім літературної хрестоматії, був зібраний науковий матеріал з природознавства, географії, історії. *«Рідне слово»* використовувалося для класного читання дітей і водночас для розвитку їх мислення та мовлення,

усного та писемного. Крім художнього матеріалу (віршів, казок, байок, прислів'їв, приказок, загадок) та невеличких розповідей морального змісту, педагог вміщує тут власні статті про поняття і явища живої і неживої природи, які відрізнялися доступним змістом, чіткістю, послідовністю викладу. Книга припускала не традиційне вивчення мови, навчання техніки читання, письма, усної мови, а навчання, тісно пов'язане з розвитком думки дітей. Логічна структура підручника складається з послідовної системи логічних і граматичних вправ, побудованих на спостереженні конкретних речей і явищ, які оточують дитину в класі, вдома, на вулиці, в лісі. Інший матеріал складав логічні і граматичні вправи, побудовані навколо самих звичайних речей, що оточують дитину в побуті. На цих вправах розвивалась абстрактна, аналітична і синтетична думка дитини, вироблялися навички усної мови.

Отже, гармонійно розвиненою можна назвати людину, у якій поєднані *розумова зрілість, моральна досконалість, фізична і естетична розвиненість*. Усі ці сторони виховання вчений розглядав як єдиний процес, де вони переплітаються між собою і доповнюють одна одну.

Теорія розвивального навчання К.Д. Ушинського визначила прогресивні тенденції у вирішенні життєво важливих проблем вітчизняної педагогіки: забезпечення системності процесу навчання; взаємодію педагогіки та психології; синтез освіти і виховання; зв'язок матеріальної і формальної освіти; формування цілісної особистості (поєднання фізичного і духовного розвитку).

Розкриваючи систему розвивального навчання, що ґрунтується на ідеях народності, православ'я, науковості, середовищі (природної і соціальної), громадських прогресивних вимогах, К.Д. Ушинський обґрунтував особливості організації вітчизняної школи, її самобутність і в той же час гідне місце в освітній системі.

Література:

1. Грищенко М.М. К.Д. Ушинський (до 150-річчя з дня народження) / М.М. Грищенко. – К.: Знання, 1974. – 62 с.

2. Струминский В.Я. Основы и система дидактики К.Д. Ушинского. – М.: Учпедгиз, 1957. – 216 с.
3. Ушинский К.Д. Предисловие к 1-му изданию «Детского мира» // Полн. собр. соч.: В 11 т. – М-Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1949. – Т.5. – 591 с.
4. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении // Полн. собр. соч. : В 11 т. – М-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – Т.2. – 655 с.
5. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибр. пед. твори: У 2 т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 192-471.
6. Ушинський К.Д. Твори в 6-ти томах / К.Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1954. – Т.1. – С.271.
7. Ушинський К.Д. Твори в 6-ти томах / К.Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1954. – Т.2. – С.194.
8. Хрестоматія з української класичної педагогіки : К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Уклад. В.П. Кравець, О.І. Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с.